

Ivan Klinec: Za hranicami limitov

V roku 1972 uverejnili autori Donella Meadowsová, Dennis Meadows, Jorgen Randers a W. Behrens prvú správu Rímskemu klubu s názvom Limity rastu. Limity rastu vyvolali šok a pobúrenie, prekvapenie a odmietnutie, obavy a nedôveru a stali sa začiatkom búrlivej diskusie, ktorá trvá dodnes. Túto prácu aj dnes hodnotia rôzne. Možno ju však chápať ako prelomovú prácu, ktorá znamenala medzník na ceste k ekologickému mysleniu. Vniesla viac svetla do oblastí, ktoré boli v tom čase viac-menej tabu.

Autori práce Limity rastu dospeli v roku 1972 k nasledovným varovným záverom:

1. Ak budú pokračovať nezmenene súčasné rastové trendy vo svetovej populácii, industrializácii, znečisťovaní, potravinovej produkcii a vyčerpávaní zdrojov, hranice rastu tejto planéty sa dosiahnú v priebehu budúcich sto rokov. Najpravdepodobnejším výsledkom bude závratný a nekontrolovateľný úpadok populácie a tiež industriálnej kapacity.
2. Tieto rastové trendy možno zmeniť a vytvoriť podmienky ekologickej a ekonomickej stability, ktorá je udržateľná veľmi dlho do budúcnosti. Mohol by sa vytvoriť stav globálnej rovnováhy, pritom by sa uspokojili základné materiálne potreby každej osoby na Zemi a všetci by mali rovnakú šancu realizovať svoj individuálny ľudský potenciál.
3. Ak sa obyvateľstvo sveta rozhodne usilovať o dosiahnutie druhej možnosti, čím skôr začne na nej pracovať, tým väčšie budú jeho šance na úspech.

Po prvej správe Rímskemu klubu Limity rastu bola publikovaná celá rada ďalších správ, ktoré boli venované prevažne globálnej a ekologickej problematike a priamo alebo nepriamo sa zaoberali hľadaním ciest k trvalo udržateľnému rozvoju. V roku 1974 to bola druhá správa Rímskemu klubu autorov M. D. Mesaroviča a E. Pestela nazvaná Ľudstvo v bode obratu, po nej nasledovala v roku 1976 práca D. Gabora, U.

Colomba a A. Kinga nazvaná Po veku plytvania, v roku 1977 kniha E. Laszloa a J. Biermana Ciele pre ľudstvo, v roku 1978 práca T. de Montbriala, C. Wilsona a R. Lattes Energia na protiúčet a v roku 1989 Prvá globálna revolúcia A. Kinga a B. Schneidera. Tieto správy sa v rôznej miere zaoberali ekologickou problematikou. Okrem nich vydal Rímsky klub sériu správ venovaných globálnym otázkam, kde problematika životného prostredia predstavuje jeden z kľúčových problémov.

Od limitov rastu k ich prekročeniu

Niekedy sa tvrdí, že závery autorov správy Limity rastu boli prehnane pesimistické. Trvalo však iba dvadsať rokov, aby sa tieto varovania stali realitou. A hoci na problémy životného prostredia a potrebu ich okamžitého riešenia poukazuje dnes už nielen Rímsky klub, ľudstvo kráča ďalej zrýchleným krokom k ekologickej samovražde. Od roku 1972 získalo nové ekologické bremená, ako je ozónová diera, kyslé dažde, epidémia AIDS, výkyvy počasia s deštruktívnym pôsobením na životné prostredie a ďalšie.

Dvadsať rokov neskôr v roku 1992 Dennis Meadows, Donella Meadowsová a Jorgen Randers vydali knihu Prekročené limity s podtitulom Predstava trvalo udržateľnej budúcnosti v konfrontácii s globálnym kolapsom, v ktorej uvádzajú, že dnes by sformulovali závery Limitov rastu nasledovne :

1. Využívanie mnohých základných zdrojov a produkcia mnohých druhov znečistenia už prekročili mieru, ktorá je fyzicky udržateľná. Bez významných redukcí materiálových a energetických tokov bude prebiehať v nasledujúcich desaťročiach nekontrolovateľný úpadok produkcie potravín, využívania energie a industriálnej produkcie.
2. Tento úpadok nie je nevyhnutný. Aby sa mu ľudstvo vyhlo, sú potrebné dve zmeny. Prvou je obsiahla revízia politiky a postupov, ktoré zvečňujú rast materiálnej spotreby a populácie, druhou je rapídny, až drastický rast efektívnosti využívania materiálov a energie.
3. Trvalo udržateľná spoločnosť je technicky a ekonomicky možná. Bola by želateľnejšia ako spoločnosť, ktorá sa usiluje riešiť svoje problémy stálo

expanziou. Prechod na trvalo udržateľnú spoločnosť vyžaduje dôslednú vyváženosť medzi dlhodobými a krátkodobými cieľmi s dôrazom na dostatočnosť, spravodlivosť a kvalitu života viac ako na technológiu, vyžaduje tiež vyspelosť, súcit a múdrosť.

Rozvoj namiesto rastu

Základná priorita, na ktorú kladú dôraz autori práce *Za hranicami limitov* a ktorá tvorí základ myšlienky trvalo udržateľného rozvoja, je rozdiel medzi rastom a rozvojom. Ak niečo rastie, znamená to, že sa to kvantitatívne zväčšuje. Ak sa to rozvíja, potom sa to kvalitatívne zlepšuje alebo sa to aspoň odlišuje. Kvantitatívny rast a kvalitatívne zdokonalenie sú založené na rozdielnych zákonoch. Naša planéta sa rozvíja bez toho, aby rástla. Naša ekonomika ako subsystém konečnej a nerastúcej Zeme sa musí eventuálne adaptovať na jednoduchý model rozvoja. Neexistuje významnejšia priorita, ktorá by sa mala riadne dodržiavať. To nám hovorí, že hoci jestvujú limity rastu, nemôžu byť limity pre rozvoj, Myšlienka nahradit' rast rozvojom korešponduje s globálnym myslením. Japonský futuroológ Yoneji Masuda napr. prirovnáva Zem ku kozmickej lodi, ktorá má obmedzené zásoby potravín, pohonných látok a ďalších zdrojov, a na riešenie obmedzenosti zdrojov navrhuje využiť myslenie kozmickej lode, čo je v podstate nahradenie rastu rozvojom.

Realita prekročenia limitov

Prekročenie limitov sa podľa autorov práce *Za hranicami limitov* stalo realitou. Zväčšujúci sa rozsah, akým ľudská populácia a ekonomika využívajú zdroje Zeme a emitujú znečistenia a odpady do životného prostredia, je neudržateľný a životné prostredie sa s nim nemôže vyrovnáť. Ľudská spoločnosť prekračuje jeho limity. Zmeny sú príliš rýchle. Signály sú neskoré, nekompletené skreslené, ignorované alebo odmietnuté. Dôležitosť týchto signálov je obrovská. Ohlas je pomalý. Po prekročení limitov sa môže vyskytnúť množstvo rozličných následkov. Jedným z nich je samozrejme, druh kolapsu. Autori práce veria, že korekcia je možná a povedie k želateľnej, dostatočnej, spravodlivej a trvalo udržateľnej budúcnosti. Rovnako sú si istí, že ak sa korekcia neurobí, kolaps nebude len možný, ale zaručený.

Súčasná ekonomika založená na raste pokračuje v ňom obrovskými tempami. Za posledných dvadsať rokov svetový rast vo väčšine ľudských aktivít dosiahol obrovské rozmery.

Limity zdrojov a limity absorpcie odpadov

Podľa autorov je Zem konečná. Rast hocičoho fyzického vrátane ľudskej populácie a jej automobilov, budov a továrenských komínov nemôže pokračovať navždy. Dôležité limity rastu však nie sú limity populácie, áut, budov alebo komínov, aspoň nie priamo. Sú nimi limity spotrebovaných tokov energie a materiálov potrebných na udržanie ľudí, áut, budov a komínov v činnosti. Ľudská populácia a ekonomika závisia od konštantných tokov vzduchu, vody, potravín, surovín a fosilných palív zo Zeme. Ľudská populácia takisto konštantne emituje odpady a znečistenia späť do Zeme. Limity rastu sú limitami schopnosti planetárnych zdrojov poskytovať tieto prúdy materiálov a energie a limitami schopnosti planetárnych smetísk absorbovať znečistenie a odpady. Jednou z hlavných príčin prekročenia limitov je prudký pohyb, rast a zmena v ľudskom spoločenstve. V globálnom systéme populácie potravinová produkcia, industriálna produkcia, spotreba zdrojov a znečistenie stále rastú. Okrem toho táto produkcia, spotreba a znečistenie rastú čoraz viac a prudšie. Ich rast prebieha podľa modelu, ktorý matematici nazývajú exponenciálny rast.

Prechod na trvalo udržateľnú spoločnosť je možný

Autori práce *Za hranicami limitov* na základe použitých počítačových modelov dospeli k nasledujúcim záverom o vývoji ľudstva smerom k trvalo udržateľnej spoločnosti:

- Prechod k trvalo udržateľnej spoločnosti je pravdepodobne možný bez redukcie buď populácie alebo industriálneho výstupu. Prechod k trvalej udržateľnosti však vyžaduje aj uvážené sociálne obmedzenia budúcej populácie a industriálneho rastu a významné zlepšenia v technologickej účinnosti, ktorou sa využívajú zemské zdroje.

- Existuje mnoho ciest, ktorými by mohla byť trvalo udržateľná spoločnosť štrukturovaná, veľa alternatív počtu ľudí, životných štandardov, technologických investícií a alokácií medzi industriálnymi tovarmi, službami, potravou a ďalšími materiálnymi potrebami.
- Tak ako sa približujú limity Zeme a špeciálne ako sú prekračované, sú nevyhnutné kompromisy medzi počtom ľudí, ktorý môže Zem užiť, a materiálnou úrovňou, na ktorej sa môže každá osoba udržiavať.

Presné numerické údaje o kompromisoch nie sú známe a budú sa časom meniť tak, ako sa bude meniť technológia, znalosti, ľudská schopnosť napodobňovať a zemské systémy obživy. Množstvo užívateľnej populácie a životný štandard sa môžu zvyšovať alebo klesať. Všeobecný dôsledok kompromisov ostáva rovnaký:

- viac ľudí znamená menej materiálových nákladov na jednu osobu alebo vyššie riziko kolapsu,
- čím dlhší čas bude svetová ekonomika potrebovať na redukciu nákladov a prechod na trvalú udržateľnosť, tým nižšia bude úroveň populácie a materiálnej úrovne, ktorá bude maximálne udržateľná, pokiaľ v tomto bode znamenajú kolaps,
- čím vyššie si spoločnosť stanoví plány pre materiálnu životnú úroveň, tým viac riskuje prekročenie a zničenie svojich limitov.

Ekonom Svetovej banky Herman Daly v súvislosti s prechodom na trvalú udržateľnosť navrhol tri podmienky trvalej udržateľnosti:

- využívanie obnoviteľných zdrojov neprekračuje mieru ich regenerácie,
- miera využívania neobnoviteľných zdrojov neprekračuje mieru, ktorou sa vyvíjajú trvalo udržateľné obnoviteľné substitúty,

- miera znečisťujúcich emisií neprekračuje asimilatívnu kapacitu prostredia.

Smery prechodu na trvalú udržateľnosť

Autori sformulovali návrhy na transformáciu svetového systému smerom k trvalej udržateľnosti do týchto smerov:

- Zlepšenie signálov. Spoznávať viac a monitorovať aj blaho ľudskej populácie, aj podmienky lokálnych a planetárnych zdrojov a smetísk. Informovať vlády a verejnosť pravidelne a pohotovo tak o environmentálnych, ako aj o ekonomických podmienkach. Zahnúť reálne environmentálne náklady do ekonomických cien, pretvoriť ekonomické indikátory, ako HNP, tak aby sa nezmiešavali náklady s prínosmi alebo nákladová náročnosť s blahobytom alebo znehodnocovanie prírodného kapitálu s príjmami.
- Urýchlenie časov odozvy. Aktívne vyhľadávanie signálov, ktoré indikujú, že je životné prostredie stresované. Rozhodnutie vopred, čo robiť, ak sa objavia problémy (ak je to možné, predpovedať ich pred objavením), a mať vhodné inštitucionálne a technické dohody nevyhnutné pre efektívne konanie. Výučba vedúca k flexibilitě a kreativite, ku kritickému mysleniu a k schopnosti pretvárať fyzické aj sociálne systémy. Počítačové modelovanie tu môže napomôcť, ale dôležitejšie bude všeobecné vyučovanie systémového myslenia.
- Minimalizácia využitia neobnoviteľných zdrojov. Fosilné palivá, fosilné podzemné vody a minerály by sa mali využívať s najvyššou možnou efektívnosťou, recyklovať, ak je to možné (palivá nemožno recyklovať, ale minerály a vodu možno), a spotrebované iba ako súčasť prechodu k obnoviteľným zdrojom.
- Prevencia erózie obnoviteľných zdrojov. Produktivita pôdy, povrchových vôd, využívaných podzemných vôd a všetkých živých súčastí zahrňujúcich lesy, ryby, zver by mala byť chránená a v takej miere, v akej je to možné, obnovovaná a zväčšovaná. Tieto zdroje by sa mali využívať iba v takej miere, v akej sú schopné

sa regenerovať. To vyžaduje informácie o ich regeneračných mierach a prísne spoločenské sankcie alebo ekonomické návody proti ich nadužívateľom.

- Využívanie všetkých zdrojov s maximálnou efektívnosťou. Väčšie ľudské blaho treba dosiahnuť s menšou zdrojovou náročnosťou, lepšiu kvalitu iba v prípade, ak sa neprekročia limity. Dosiahnutie vyššej efektívnosti je aj technicky možné, aj ekonomicky výhodné. Vyššia efektívnosť je kľúčová otázka v prípade, že súčasná a budúca populácia majú jestvovať bez dosiahnutia kolapsu.
- Spomalenie a eventuálne zastavenie rastu populácie a fyzického kapitálu. Existujú reálne limity miery pre dosiahnutie prvých piatich uvedených položiek. Preto táto posledná položka je základná. Zahŕňa v sebe inštitucionálnu a filozofickú zmenu a sociálnu inováciu. Vyžaduje definovanie úrovne populácie a industriálneho výstupu, ktorý je želateľný a udržateľný. To vyžaduje ciele blízke myšlienke rozvoja, skôr ako myšlienke rastu. Stavia otázku vízie účelu ľudskej existencie, tak aby nevyžadovala stálu fyzickú expanziu.

Trvalá udržateľnosť ako tretia revolúcia

Autori pri hľadaní ciest pre reštrukturalizáciu systému vybrali päť nástrojov - päť ciest, ktoré by mohli napomáhať transformáciu k trvalej udržateľnosti. Existuje však mnoho ďalších ciest. Týmito nástrojmi sú: vizionárstvo, networking, hovorenie pravdy, učenie sa a láska.

Vizionárstvo

Prvou cestou revolúcie trvalej udržateľnosti je vizionárstvo. Vizionárstvo znamená predstavivosť. Základom tejto predstavivosti sú predstavy. Tieto predstavy by mali byť predstavami toho, čo naozaj chcete, nie toho, čo si niekto myslí, že chcete, alebo toho, čo ste sa naučili, že by bolo vhodné.

Predstava trvalo udržateľnej spoločnosti podľa autorov práce *Za hranicami limitov* sa koncentruje na nasledovné charakteristiky:

- Trvalá udržateľnosť, efektívnosť, spravodlivosť, slušnosť a spoločnosť ako dôležité spoločenské hodnoty.
- Vodcovia, ktorí sú čestní, úctiví a viac zainteresovaní na vykonávaní svojej práce ako na udržaní svojej pracovnej pozície.
- Materiálna dostatočnosť a bezpečnosť pre všetkých, nízka miera úmrtnosti, nízka miera pôrodnosti a stabilná populácia.
- Práca, ktorá ctí ľudí, namiesto toho, aby ich ponižovala. Niektoré cesty poskytovania podnetov, odovzdať sa plne práci pre spoločnosť a byť za to odmeňovaný.
- Ekonomika, ktorá je prostriedkom, a nie cieľom, taká, ktorá slúži blahu ľudského spoločenstva a prostredia, a nie vyžadujúca, aby spoločnosť a prostredie slúžili jej.
- Efektívne a obnoviteľné energetické systémy, efektívne cyklické materiálové systémy.
- Technické projekty, ktoré redukovujú znečisťovanie a odpady na minimum, a spoločenský súhlas s neprodukovaním znečistení a odpadu, ktoré príroda nemôže zvládnuť.
- Regeneratívne poľnohospodárstvo, ktoré zušľachťuje pôdu, využíva prírodné mechanizmy na obnovu živín a kontrolu jedov a produkuje hojnosť nekontaminovanej dopravy.
- Ochrana ekosystémov v ich variete s ľudskou kultúrou žijúcou v harmónii s týmito ekosystémami, preto vysoká diverzita aj prírody, aj kultúry a ľudská tolerancia a ocenenie pre túto diverzitu.
- Flexibilita, inovácia (sociálna aj technická) a intelektuálna výzva. Prosperita vedy a pokračujúce rozširovanie ľudských znalostí.

- Väčšie pochopenie celých systémov ako základná súčasť vzdelania každého jednotlivca.
- Decentralizácia ekonomickej moci, politického vplyvu a vedeckých expertíz.
- Politické štruktúry, ktoré pripúšťajú rovnováhu medzi krátkodobými a dlhodobými záujmami. Niektoré cesty vykonávania tlaku v záujme budúcich pokolení.
- Vysoká zručnosť v občianskych veciach a vlád v umení nenásilných konfliktov.
- Tlačové a vysielacie médiá, ktoré odrážajú diverzitu sveta a v rovnakom čase spájajú dovedna kultúry sveta s relevantnými, presnými, včasnými, nestrannými a inteligentnými informáciami, zasadenými do ich historického a celosystémového kontextu.
- Príčiny života a myslenia každého nevyžadujú akumuláciu materiálnych vecí.

Networking

Druhou cestou revolúcie tvalej udržateľnosti je networking. Networking má významnú úlohu pri transformácii na trvalú udržateľnosť. V súčasnosti nemôžeme pracovať bez sietí. Mnohé siete sú neformálne. Tieto neformálne siete sú často efektívnejšie ako formálne inštitúcie. Sú prirodzeným domovom nových informácií a môže sa z nich vyvíjať nový systém štruktúr. Siete významné pre nás sú tak lokálne, ako aj medzinárodné. Siete sú nehierarchické. To, čo ich drží dohromady, nie je sila, záväzky, materiálne podnety ani spoločenská zmluva, ale zdieľanie hodnôt a vedomie toho, že niektoré úlohy, ktoré nemožno vyriešiť separátne, možno vyriešiť dohromady. Siete prispievajúce k trvalej udržateľnosti sa vytvárajú najaktívnejšie na lokálnej a globálnej úrovni. Nové organizácie na týchto úrovniach môžu byť mimoriadne potrebné pre vytváranie trvalo udržateľnej spoločnosti, ktorá harmonizuje s lokálnymi ekosystémami, tak aby dodržiavali globálne limity.

Pravdivé vyjadrovanie sa

Treťou cestou trvalej udržateľnosti je pravdivé vyjadrovanie sa. Autori sa pri diskusiách o limitoch rastu stretávali s tendenčnosťou, so zaujatosťou, s jednostrannosťami, so slovnými pascami a nepravdami. Podľa ich mienky je potrebné tieto skreslenia označiť a vyvarovať sa ich tak, aby sa „vyčistilo“ myslenie o ľudskej ekonomike a jej vzťahu k Zemi. Skreslenia, ktoré uvádzajú autori, sú nasledujúce (nie - uvádza skreslený výrok, ale - uvádza príklad pravdivého vyjadrovania sa):

Nie: Varovania o budúcnosti sú predpoveďou alebo osudom.

Ale: Varovania o budúcnosti sú odporúčaním nasledovať odlišnú cestu.

Nie: Životné prostredie je prepychom, konkurenčným nárokom alebo komoditou, ktorú budú ľudia kupovať, keď si to budú môcť dovoliť.

Ale: Životné prostredie je zdrojom všetkého života a každej ekonomiky.

Nie: Zmena je obeťou.

Ale: Zmena je výzvou a je nevyhnutná.

Nie: Zastavenie rastu uzavrie chudobných v ich chudobe.

Ale: Súčasné modely rastu zamykajú chudobných do ich chudoby, chudobní potrebujú rast, ktorý je špecificky usporiadaný na to, aby slúžil ich potrebám.

Nie: Každý by sa mohol pozdvihnúť na materiálnu úroveň najbohatších krajín.

Ale: Všetky materiálne ľudské potreby by mali byť uspokojované materiálne a všetky nemateriálne ľudské potreby by mali byť uspokojované nemateriálne.

Nie: Každý rast je dobrý, bez otázok, rozlišovania alebo skúmania.

A nie: Každý rast je zlý.

Ale: Čo je potrebné, nie je rast, ale rozvoj. Ak rozvoj vyžaduje fyzickú expanziu, mal by byť spravodlivý, taký, ktorý si možno dovoliť a je trvalo udržateľný.

Nie: Technológia vyrieši všetky problémy, alebo technológia nerobí nič, ale spôsobuje problémy.

Ale: Aká technológia zredukuje náklady, zvýši efektívnosť, zlepši zdroje, zdokonalí signály a zníži chudobu a ako ju môže spoločnosť podnecovať ?

A: Čo môžeme urobiť pre naše problémy ako ľudské bytosti okrem našich schopností produkovať technológiu ?

Nie: Trhový systém nám automaticky prinesie budúcnosť, akú chceme.

Ale: Ako môžeme využiť trhový systém spolu s mnohými ďalšími organizačnými zariadeniami, aby nám priniesli budúcnosť akú chceme ?

Nie: Priemysel je príčinou všetkých problémov alebo liekom.

Nie: Vláda je príčinou alebo liekom.

Nie: Environmentalisti sú príčinou alebo liekom.

Nie: Nejaké ďalšie skupiny (napr. ekonómovia) sú príčinou alebo liekom.

Ale: Všetci ľudia a inštitúcie majú svoju úlohu vo veľkej systémovej štruktúre. V systéme, ktorý je štrukturovaný pre prehriatie, všetci účastníci zámerne prispievajú k prehriatiu. V systéme, ktorý je štrukturovaný pre trvalú udržateľnosť, priemysel, vláda, environmentalisti, a najmä ekonómovia budú mať podstatnú úlohu v prispievaní k trvalej udržateľnosti.

Nie: Neužitočný pesimizmus.

A nie: Silný optimizmus.

Ale: Rozhodnúť sa odhaliť pravdu o úspechoch a neúspechoch v súčasnosti a možnostiach a prekážkach v budúcnosti.

A nad všetkým: Odvaha prijať a zniesť námahu súčasného sveta. Podpora vízie lepšej budúcnosti, nespúšťať zo zreteľa.

Učenie sa

Štvrtou cestou revolúcie trvalej udržateľnosti je učenie sa. Prvé tri cesty vizionárstvo, networking a pravdivé vyjadrovanie sa sú zbytočné, ak nevedú k činnosti. Treba urobiť veľa vecí, aby sme napomohli prechodu k trvalo udržateľnému svetu. Učenie sa znamená ochotu ísť pomalšie, prebrať veci, zhromaždiť informácie o efektoch činnosti vrátane základných, ale nie vždy vítaných informácií, že činnosť alebo politika nefunguje.

Láska

Poslednou cestou trvalo udržateľnej revolúcie je podľa autorov práce Za hranicami limitov láska. Láska, ako zmena vzťahov by mala byť základom nového humanizmu. Filozofiu nového humanizmu výstižne vyjadrujú slová dlhoročného prezidenta Rímskeho klubu Aurelia Pecceia, ako ich uviedol vo svojej práci Sto stránok pre budúcnosť - Reflexie prezidenta Rímskeho klubu:

„Humanizmus charakteristický pre našu epochu musí nahradiť princípy a normy, na ktoré sa teraz pozerá ako na nedotknuteľné, ale ktoré sa stávajú nepoužiteľnými alebo sú v rozpore s našimi cieľmi, musí podporovať nové hodnotové systémy, aby sme obnovili našu vnútornú rovnováhu a novými spirituálnymi, etickými, filozofickými, sociálnymi, politickými, estetickými a umeleckými motiváciami naplnili prázdnotu našich životov, musí byť schopný obnoviť v nás lásku, priateľstvo, porozumenie, solidaritu a ducha obete a

pohostinnosti a musí nám zrozumiteľne sprostredkovať, že tieto kvality nás tesnejšie spájajú s inými formami života a s našimi bratmi a sestrami kdekoľvek na Zemi, viac ako si vieme predstaviť.“

Ak práca Limity rastu znamenala v oblasti životného prostredia vztýčený prst s varovaním, že je za päť minút dvanásť, potom práca Za hranicami limitov varuje, že je päť minút po dvanástej, ale ešte vždy je čas prehodiť výhybku z trate vedúcej ku globálnemu ekologickému kolapsu na trať smerujúcu k trvalo udržateľnej budúcnosti. Od toho, ako si túto skutočnosť uvedomí ľudstvo, a ako sa k nej postaví, závisí jeho budúcnosť.

Hospodárske noviny, 25. 8. 1993